

УДК 159.955.4

КОГНІТИВНИЙ РІВЕНЬ АНАЛІЗУ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Савченко О.В., к. психол. н., докторант

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглядаються рефлексивний досвід та рефлексивна компетентність як важливі феномени рефлексивної активності суб'єкта. Наведена структурна модель рефлексивної компетентності на когнітивному рівні аналізу рефлексивного досвіду, що складається із чотирьох компонентів: системи знань стосовно рефлексії (когнітивний компонент), системи рефлексивних вмінь (операційний компонент), сформованих критеріїв оцінки ефективності рефлексивних актів (емоційно-мотиваційний компонент) та рефлексивних стратегій (поведінковий компонент).

Ключові слова: рефлексія, рефлексивний досвід, рефлексивна компетентність, система знань, критерії оцінювання, рефлексивні стратегії.

В статье рассматриваются рефлексивный опыт и рефлексивная компетентность как важнейшие феномены рефлексивной активности субъекта. Автором предложена структурная модель рефлексивной компетентности на когнитивном уровне анализа рефлексивного опыта, которая включает четыре компонента: систему знаний о рефлексии (когнитивный компонент), систему рефлексивных умений (операциональный компонент), сформированные критерии оценки эффективности рефлексивных актов (эмоционально-мотивационный компонент) и рефлексивные стратегии (поведенческий компонент).

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивный опыт, рефлексивная компетентность, система знаний, критерии оценки, рефлексивные стратегии.

Savchenko O.V. COGNITIVE LEVEL OF ANALYSIS REFLEXIVE COMPETENCE OF PERSONALITY

The article considers the reflective experience and reflexive competence as the most important phenomena of subject's reflexive activity. The author proposes a structural model of reflexive competence at the cognitive level of analysis of reflective experience that includes four components: a system of knowledge about the reflection (cognitive component), a system of reflective skills (operational component), formed system of evaluation criteria the effectiveness of reflexive acts (emotional-motivational component) and reflexive strategy (behavioral component).

Key words: reflection, reflective experience, reflective competence, knowledge system, evaluation criteria, reflexive strategy.

Постановка проблеми. Рефлексія – складний психічний процес відображення суб'єктом власних форм психічної активності. На сучасному етапі розвитку наукових знань існує багато підходів щодо типізації рефлексивних феноменів, що проявляється у визначенні різного числа їхніх форм, видів та рівнів організації.

Серед основних феноменів рефлексивної активності ми виокремлюємо рефлексивний досвід та рефлексивну компетентність. Рефлексія, на думку В.А. Лекторського, є «результатом процесу формування пізнавального досвіду як наслідку розвитку певних ставлень цього суб'єкта до світу матеріальних предметів та інших людей» [8, с. 228]. Отже, функціонування та розвинення індивідуального досвіду суб'єкта є необхідною умовою появи рефлексивного механізму, спрямованого на постановку та розв'язання рефлексивних задач. Рефлексивний досвід – динамічна система розгортання внутрішніх ресурсів суб'єкта, необхідних для вирішення поставленої

рефлексивної задачі. Залежно від рівня складності рефлексивної задачі розгортається структури різного рівня складності. Так, ми визначаємо когнітивний, метакогнітивний та особистісний рівні організації рефлексивного досвіду особистості.

Рефлексивний досвід на когнітивному рівні можна розглядати як систему рефлексивних актів, спрямованих на усвідомлення засобів розумової діяльності та її результатів, що трансформуються в знання. Отримані знання реорганізують існуючу систему знань, уточнюючи, додаючи інформації, встановлюючи помилкові відомості та ін. На когнітивному рівні *рефлексивний досвід* ми визначаємо як динамічну систему розгортання рефлексивних ресурсів, спрямованих на постановку та вирішення рефлексивної задачі за допомогою зміни площини аналізу основної задачі, у ході чого окремі складові процесу вирішення задачі стають предметом рефлексивного аналізу (усвідомлення, оцінки та контролю).

Важливою результуючою складовою рефлексивного досвіду є рефлексивна компетентність. Під *рефлексивною компетентністю* на когнітивному рівні ми будемо розуміти актуалізовану систему структур рефлексивного досвіду, що формуються та розвиваються в процесі постановки та розв'язання рефлексивних задач, спрямованих на усвідомлення особливостей процесу вирішення типових задач, що задіють уже сформовані схематизми та інтелектуальні навички.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є визначення структурних компонентів рефлексивної компетентності на когнітивному рівні аналізу рефлексивного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними структурними елементами рефлексивної компетентності на цьому рівні ми будемо вважати систему знань стосовно розв'язання рефлексивних задач, систему рефлексивних вмінь, що забезпечують їхнє вирішення, сформовані стандарти та критерії оцінки ефективності рефлексивних актів та набуті рефлексивні стратегії розв'язання задач. Вони відповідають когнітивному, операційному, емоційно-мотиваційному та поведінковому компонентам рефлексивного досвіду.

Система знань про власну рефлексивну активність як когнітивний компонент рефлексивної компетентності. Дослідники, які аналізують структуру рефлексивної компетентності або всієї рефлексивної діяльності, визнають центральну роль знань суб'єкта про рефлексію взагалі, про індивідуальні особливості рефлексивної активності, про фактори, що визначають її прояви та детермінують її розвиток. З поширенням досвіду зростає об'єм знань, а також відбувається реорганізація їх в інтегральну систему, яка, на нашу думку, визначає характер та рівень розвиненості інших компонентів компетентності. Т.В. Дмитрієва, Н.Є. Седова, Н.П. Максимченко, А.В. Хуторський, Г.П. Щедровицький визначали знання про рефлексію як важливу умову рефлексивної активності.

Так, Н.П. Максимченко розглядала знання про рефлексію як умову формування рефлексивної компетентності. Автор виділила наявність знань про рефлексію як основу використання різноманітних (внутрішніх та зовнішніх) прийомів для її актуалізації, стимулювання. Т.В. Дмитрієва визначила когнітивний компонент рефлексивної діяльності, пов'язавши його зміст зі знаннями суб'єкта про рефлексію. Рівень розвиненості цього компонента залежить від «сформованості системи знань

про зміст, структуру, види рефлексії, її цілі, завдання, що мають значення для розвитку і саморозвитку особистості» [4, с. 38]. У дисертаційному дослідженні Т.С. Феценко посилалась на модель трьохмірного вимірювання компетентії Т. Дюрана та використовувала поняття «знаю що», «знаю як», «знаю навіщо» [15, с. 123].

Використовуючи цю схему, ми виокремимо три структурні складові системи знань суб'єкта про рефлексивну активність:

1. Знання фактичного матеріалу про рефлексію (інформація про рефлексію як властивість психіки («знаю, що»)) включають загальне розуміння змісту поняття «рефлексія», мету рефлексивної активності; знання форм рефлексії, умов її виникнення, здібностей, необхідних суб'єкту для здійснення рефлексивних актів, дій; уявлення стосовно структурних компонентів рефлексивної активності та ін.

2. Знання про засоби знаходження, формування, перетворення та розвитку знань про рефлексію («знаю, як») містять інформацію про те, де і як можна отримати відомості про рефлексію, її властивості; знання про засоби актуалізації та регулювання рефлексивних форм активності (посилення, прискорення, гальмування та ін.); знання про засоби розвинення рефлексивних вмінь, про окремі рефлексивні прийоми, які допомагають здійснювати рефлексивний аналіз власних дій.

3. Розуміння смислу отриманої інформації про рефлексію, засобів її використання («знаю, навіщо») передбачає наявність знань щодо ситуацій та сфер застосування отриманих знань; переваг, які отримує людина з високорозвиненими рефлексивними здібностями; проблем, що виникають в житті людей із низьким рівнем розвинення рефлексивних вмінь; мотивів та цілей, які сприяють актуалізації рефлексивних форм активності.

Система рефлексивних вмінь як операційний компонент рефлексивної компетентності. Цей аспект рефлексії є найбільш дослідженим, визначенню рефлексивних вмінь приділяли увагу В.Я. Буторин, В.В. Давидов, Т.В. Дмитрієва, Н.Л. Росіна, І.М. Семенов, С.Ю. Степанов та ін.

Серед низки рефлексивних вмінь, що були визначені Н.Л. Росіною, ми виокремили ті, що відповідають інтелектуальним формам рефлексії: аналізувати власні дії, порівнювати декілька засобів розв'язання задач, вміння шукати та знаходити причини своїх помилок [9]. Е. Кассирер визначає таке важливе вміння, як «здатність виділяти з усього нерозчленованого потоку чуттєвих феноменів деякі стійкі елементи, щоб,

ізолювавши їх, зосередити на них увагу» [6, с. 486]. Важливе рефлексивне вміння виокремив Ш. Фредерик. Воно виражається в здатності гальмувати імпульсивні імпульси, спрямовані на швидке вирішення задачі, ретельно аналізувати інформацію, представлену в задачі. Таке вміння було означене як «здатність до зречення».

Схожу здатність визначав і О.Р. Лурія, описуючи динамічний фактор, що впливає на процес декодування логіко-граматичних конструкцій. Смісл врахування динамічного фактору під час вирішення задачі полягає в гальмуванні імпульсивно виникаючих вражень, подоланні неадекватних оцінок, формуванні установки на ретельне орієнтування в запропонованій конструкції. Тільки дотримання цих трьох умов забезпечує адекватне розуміння інформації.

Т.В. Дмитрієва, визначаючи структуру рефлексивної діяльності, представила її як єдність п'яти компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, змістовного, операційного, продуктивного. Дослідницею були запропоновані критерії сформованості кожного з них. Так, рівень розвиненості операційного компоненту відображається в рівні сформованості рефлексивних вмінь: «зупинка предметної діяльності, фіксація утруднень і відновлення послідовності виконаних дій, відсторонення й вивчення складеної послідовності з точки зору її ефективності, об'єктиватив, виявлення та формулювання результатів рефлексії, вибір нового варіанту або гіпотези, перевірка сформульованих висновків на практиці» [4, с. 38]. Більш поширений список рефлексивних вмінь представлений у роботі К.М. Татаурової. Його ми взяли за основу побудови власної класифікації рефлексивних вмінь, що обумовлюють ефективність рефлексивного досвіду на когнітивному рівні:

1. Постановка рефлексивної задачі: фіксувати утруднення та збої в процесі вирішення задачі; чітко ставити перед собою рефлексивну задачу, визначаючи предмет рефлексивного аналізу; проводити ретельний аналіз інформації, представлені в задачі, та власних знань, що актуалізуються під час рішення; формулювати передбачення, очікування, усвідомлювати їх підстави.

2. Вміння аналізувати умови застосування рефлексивних актів: усвідомлювати власні емоційні переживання, використовувати їх як орієнтири, що спрямовують рефлексивну активність; висувати припущення щодо причин своїх помилок та утруднень; усвідомлювати підстави власних оцінок, установок, що сформувались в процесі вирішення основної задачі, перевіряти об'єктивність цих підстав; усвідом-

лювати засоби інтелектуальної діяльності, виокремлювати окремі операції та дії [13]; фіксувати знання про незнання: «виділення в ситуації принципово нових умов; аналіз наявних знань і умінь на предмет невідповідності новим умовам; формування запиту на необхідні елементи нових знань і умінь для вирішення завдання» [13].

3. Вміння обирати засіб вирішення задачі: визначати декілька підходів до поставленої задачі; порівнювати засоби вирішення задачі за різними критеріями, обирати оптимальний із них, що найбільш відповідає умовам та вимогам задачі; «аналіз підстав власних дій: виділення суттєвих даних та їхніх відносин, характерних для певного типу задачі» [13]; гальмування імпульсивних рішень, утримання себе в площині «розмірковувань», доки не буде обраний найкращий варіант; прогнозувати ефективність обраного засобу на підставі мисленевого моделювання.

4. Застосування обраного прийому: гнучко переходити з рефлексивної площини в площину дій, застосовуючи обраний засіб на практиці; встановлювати подібність певних операцій та дій, що дозволяє формувати узагальнений засіб дії, стратегії; контролювати перебіг процесів у когнітивній площині завдяки усвідомленню порядку дій, встановленню проміжних орієнтирів; описувати результати власних рефлексивних актів, рефлексивного досвіду; за необхідності схематично представляти модель своєї внутрішньої роботи.

5. Оцінка отриманого результату: перевіряти отримані результати рефлексії в мисленевому експерименті; проводити оцінку результатів, ефективності рефлексивних актів за встановленими критеріями (суб'єктивними та об'єктивними); формулювати оцінні судження стосовно результату та процесу рефлексії, проводячи порівняння з попереднім досвідом, з результатами інших осіб та ін.; усвідомлювати принципи своєї інтелектуальної та рефлексивної активності як орієнтирів на майбутнє.

Критерії оцінки ефективності рефлексивних актів як емоційно-мотиваційний компонент рефлексивної компетентності. Ми визначили, що однією з функцій емоційних переживань у структурі інтелектуальної діяльності є функція оцінки відповідності елементів ситуації мотивам та цілям суб'єкта. На когнітивному рівні індивідуального досвіду інтелектуальні емоції виконують і функцію спрямування активності, оскільки мета не завжди представлена у формі образу очікуваного результату. Згідно з підходом А.Я. Большунова, В.О. Молчанова, М.М. Трофімова для того, щоб діяльність

регулювалась ціллю, а не афективними передбаченнями, необхідно, щоб підстави оцінок результатів власної активності актуалізувались раніше, ніж самі оцінки, це надало б можливість суб'єкту усвідомлювати смисл своїх дій, регулювати їх хід, спрямовуючи їх на досягнення цілі. У ситуації, коли підстави оцінок не усвідомлюються, активність має вигляд «пробуючих дій суб'єкта» [3, с. 121]. Задача вирішується засобом «проб та помилок»: кожна пробна дія змінює репрезентацію задачі, яка співвідноситься з емоційними передчуттями, очікуваннями, установками, які не усвідомлюються суб'єктом повною мірою, а тому відображаються у формі емоційних переживань задоволення/незадоволення, відповідності/невідповідності, успіху/невдачі.

Саме з появою цілі як усвідомленого образу майбутнього результату рефлексія здобуває форму контролю, оцінки результатів діяльності та власних дій. У суб'єкта з'являється система критеріїв, що надає можливість усвідомлювати підстави своїх оцінок. «Підстави, за якими оцінюються ситуації, що виникають у ході роботи, експліковані досліджуванним в образі мети, і досліджуванний підходить до аналізу ситуацій із вже відносно сформованою системою критеріїв» [3, с. 122]. Таким чином, ми довели, що формування системи критеріїв оцінки власних результатів та дій пов'язане з процесом цілеутворення, а отже, ми можемо розглядати систему критеріїв як емоційно-мотиваційний компонент компетентності.

Процес когнітивного оцінювання розглядався в концепціях М. Арнольд як механізм актуалізації емоцій, а в моделі Р. Лазаруса – як «процес категоризації зовнішніх впливів з урахуванням їх значення для благополуччя» суб'єкта [17, с. 31]. Згідно з першою моделлю когнітивне оцінювання є інтуїтивним процесом, що відбувається швидко та автоматично, тому передують емоції й детермінує її виникнення. Відповідно до другого підходу результати когнітивного оцінювання ситуації та своїх ресурсів визначають вибір стратегії поведінки.

Критерій оцінювання ми будемо розглядати як ознаку, за якою можна проводити категоризацію як певних об'єктів, так і їх властивостей. Під поняттям «категоризація» ми розуміємо мисленнєву операцію, яка дозволяє віднести певний об'єкт до певної категорії на підставі визначення його суттєвої ознаки. Дж. Брунер розглядав категоризацію як віднесення відображеного об'єкта до якогось класу або «ідентифікацію його з певною множиною, що володіє характерними ознаками та визначається як категорія» [2].

Р. Лазарус виокремив два етапи когнітивного оцінювання. На першому етапі суб'єкт оцінює масштаб загрози стресової ситуації, на другому – відбувається оцінка власних ресурсів із точки зору достатності їх для того, щоб подолати стрес. «Вторинну когнітивну оцінку суб'єкт формує з точки зору того, що він може зробити із цією ситуацією, якими ресурсами володіє, чи вистачить сил; чи можливо організувати ситуацію й керувати нею, розв'язуючи проблему» [7]. Таким чином, були визначені параметри первинної оцінки стресової ситуації: благополучність результату, значущість ситуації, тип стресового впливу (загроза, утрата, виклик) [2]. Параметрами вторинної оцінки можна вважати рівень контрольованості й прогнозованості змін ситуації, оцінку можливості її успішно розв'язати. Дещо пізніше в теорію когнітивного оцінювання була введена третинна оцінка, яка відображає ефективність результату, необхідного для регулювання дій. Саме на підставі третинної оцінки суб'єкт приймає рішення про продовження або припинення діяльності, про внесення корективів у програму дій.

Параметри оцінки рефлексивних дій наведені в роботах К.В. Четощникової, Ю.А. Трифонові. Серед них такі: готовність до осмислення власної активності (активне прагнення, відсутність готовності, суперечливі бажання); характер аргументації (розгорнутий, фрагментарний, нелогічне та непослідовне викладення думок); діалогічність та викладення думок (співвіднесення декількох точок зору, прийняття чужої точки зору, відстоювання власного погляду); емоційний фон (позитивний, невиражений, негативний).

К.В. Бітюцька [2], аналізуючи дослідження О.К. Тихомирова, визначила певні параметри, за якими відбувається усвідомлення та оцінювання власної мисленнєвої діяльності. Ми систематизували їх таким чином:

- співвідношення цілі та результатів діяльності відображає критерій успішності дій;
- співвіднесення цілі та особливостей ситуації формує критерій «значущості й досяжності передбачуваного результату» [2];
- за характером цілі можна виокремити критерій рівня ясності, визначеності, прийнятності;
- за характером дій – критерій усвідомленості, контрольованості власних дій;
- за характером результату – критерій усвідомленості, очікуваності, наявності наслідків;
- співвіднесення цілі та здібностей суб'єкта надає критерій легкості.

Таким чином, під час дослідження системи критеріїв оцінки рефлексивної активності ми виходимо з таких положень:

– оцінювання є процесом «співвіднесення сприйнятих даних із певними критеріями» [1];

– актуалізація критеріїв оцінювання залежить від змісту ситуації [1], щодо рефлексивної активності можна сказати, що актуалізація критеріїв залежить від рефлексивної задачі, що вирішує суб'єкт;

– об'єктом оцінювання може бути сама рефлексивна задача, яку ставить перед собою суб'єкт, рефлексивні акти, підстави рефлексивних дій, результат рефлексії;

– критерії оцінювання можна розділити на об'єктивні та суб'єктивні залежно від параметрів, які використовує суб'єкт.

І.М. Семенов та С.Ю. Степанов вказують, що в процесі інтелектуальної діяльності не лише засвоюються знання, відпрацьовуються алгоритми вирішення задач, але й формуються як побічний продукт предметні та особистісні еталони, «які дозволяють самостійно будувати та коректувати мисленеву діяльність у проблемно-конфліктній ситуації» [12, с. 102]. Формування еталонів відбувається завдяки усвідомленню підстав власної активності, критеріїв, за якими відбувається оцінювання, власних актів та отриманих результатів.

Рефлексивні стратегії вирішення рефлексивних задач як поведінковий компонент рефлексивної компетентності. Недостатність інформації із цього питання робить актуальною проблему емпіричного дослідження: виокремити стратегії рефлексивної активності суб'єктів на рівні відображення інтелектуальної діяльності. Розуміючи під поняттям «стратегії» автоматизований план дій, що дозволяє суб'єкту, економлячи інтелектуальні ресурси, досягати поставленої цілі, ми визначили параметри, за якими можна класифікувати когнітивні стратегії рефлексування:

– за порядком дій були визначені дескриптивні стратегії: пряма та опосередкована дескрипції (Д.Г. Трунов). Під рефлексивними дескриптивними стратегіями автор розуміє засоби «пошуку відповідних слів для позначення побаченого в рефлексивному погляді» [14]. Процедуру фіксації, що виражається в позначенні об'єктів у словесно-символічній формі, ми визнаємо як важливий етап рефлексивних актів. Е. Гуссерль описав ідеальну схему рефлексії, коли людина спершу «чітко бачить» (вбачає, схоплює) інтуїтивну сутність феномена, а потім співвідносить зміст зі словами, тобто означає його. Така стратегія Д.Г. Труновим була названа «пряма дескрипція», за якої «сутність повинна бути першою, а потім виражена в описі» [14]. У реальному досвіді самопізнання частіше

зустрічаються випадки, коли встановлення сутності феномена відбувається саме в процесі пошуку відповідних слів, коли спочатку добираються не зовсім вдалі слова, «але саме вони завдяки контрасту дозволяють більш чітко побачити ті сутності, які вимагають свого адекватного називання». Процес вербалізації (артикуляції) може бути достатньо довгим, поки раптом не відбувається щось подібне до прозріння, «інсайту» – людина знаходить і слово, і сутність, що відображена в ньому. Стратегія опосередкованої дескрипції припускає поступове, методом «проб та помилок», знаходження словесно-символічної форми означення сутності, що стає «відкриваючим ключем для ясного бачення» [14]. Отже, стратегія прямої дескрипції має схему «ідеяція – дескрипція», а зворотна схема «дескрипція – ідеяція» відповідає стратегії опосередкованої дескрипції;

– за параметром напряму орієнтації можна виокремити внутрішні та зовнішні орієнтири (В.С. Степін, В.Г. Горохов та М.О. Розов). У ситуації виникнення конфлікту між рефлексивними приписами та безпосередніми зразками суб'єкт може віддати перевагу одному з них, проігнорувати сигнали від іншого. Під час орієнтації на внутрішню інформацію визначальною стає рефлексивно отримана інформація (позиція теоретика), а під час орієнтації на зовнішні зразки ігноруються правила та принципи, відкриті в рефлексивній діяльності [11]. Подібні ідеї знаходимо в підході Г. Уїткіна, який у пізніх працях пов'язав стильові властивості «полезалежність – полenezалежність» із характером спрямованості суб'єкта. Тенденція до полenezалежності виявляється в спрямованості уваги на внутрішні фактори (власні враження, передчуття, знання), а тенденція до полезалежності – в орієнтації суб'єкта на зовнішні фактори (оточення, думки інших осіб). В моделі Дж. Паскуаль-Леона сформованість стильових характеристик «полезалежність – полenezалежність» пояснюється через індивідуальні розбіжності в «ментальній аттенційній здібності», тобто в особливостях розподілу, вибіркової, концентрації уваги [16];

– за кількістю оперативної інформації, що переробляє суб'єкт, можна визначити стратегії сканування та фокусування. Перевірку невідповідності використаного схематизму можна вести послідовно (стратегія сканування), перебираючи кожен аспект та перепроверяючи кожне припущення в мисленневому експерименті. Під час фокусування («консервативного фокусування») суб'єкт утримує в пам'яті велику кількість даних, формулюючи гіпотези з урахуван-

ням усіх релевантних ознак об'єкта, а на етапі перевірки припущення уточнюється за кожною ознакою під час надходження нової інформації.

– за параметром глибини рефлексування можна визначити стратегії усвідомлення власних дій (схематизмів) та підстав їх обирання.

Поверхнева стратегія передбачає фокусування уваги на власних діях, що не призвели до ефективного результату, усвідомлення їх операційного складу, порядку, особливостей застосування. Основним суб'єктивним критерієм оцінки є успішність дій.

Глибинна стратегія спрямовує увагу суб'єкта на підстави обирання малоефективних дій, предметом аналізу стає сама рефлексивна задача, яку поставив суб'єкт, причини обирання певного засобу розв'язання задачі, стан ресурсів суб'єкта, обставини, за яких відбувається діяльність. Оцінка ресурсів зміщує фокус уваги з критерію успішності дій на їх економічність. Як успішний може бути оцінений результат, який мало відповідає об'єктивному критерію ефективності, однак обирається суб'єктом як найбільш відповідний у ситуації недостатності ресурсів або в обставинах, що не сприяють рефлексивній активності.

У своїх попередніх роботах ми використали класифікацію когнітивних стратегій, що включає стратегії випадкових підстановок, алгоритмізовані та евристичні стратегії. Найбільш пов'язані за змістом із рефлексивними процесами евристичні прийоми розв'язування задач, оскільки останні практично не залежать від змісту задачі. В.Ф. Спиридонов вважає їх універсальними, такими, що можуть бути застосовані «для роботи різними проблемними ситуаціями в різних «жанрах» і «регістрах»» [10, с. 106]. Якщо алгоритмізовані стратегії надають суб'єкту чіткий план, виконання якого гарантує досягнення позитивного результату, то евристичні стратегії задають лише напрям пошуку рішення, дозволяють певною мірою управляти та контролювати пошук. За допомогою евристик суб'єкт організує процес розв'язування проблеми, вони дозволяють йому переформулювати проблемну ситуацію, визначати в її структурі найбільш суттєві елементи, змінювати власний емоційний стан та силу мотивації, аналізувати помилки та ін. Отже, основною функцією евристик В.Ф. Спиридонов вважає «допомогу в аналізі та розумінні завдання, полегшення процесу породження нових ідей, тобто викликання інсайту» [10, с. 106]. Не менш значущою функцією є концентрація уваги суб'єкта на особли-

востях його мислення, що є необхідним моментом для рефлексії.

В роботах І.М. Семенова та С.Ю. Степанова були визначені п'ять узагальнених евристичних стратегій, зміст яких дозволяє їх віднести до рефлексивних стратегій: 1) аналіз умов і конфлікту; 2) блокування репродуктивних гіпотез; 3) аналіз припущень; 4) аналіз причин невдач гіпотез; 5) мобілізація та підвищення впевненості в собі. Найбільш повну класифікацію евристичних стратегій запропонував І.І. Льясов, визначивши більш 30 прийомів [5]. Наприклад, на стадії перевірки припущень автором виокремлені такі стратегії: перевірка висунутих гіпотез; усвідомлення підстав гіпотез; аналіз переваг і недоліків гіпотез; розгляд причин непридатності й відкидання гіпотез; виявлення ідей, домінуючих у гіпотезах. Евристики цього типу формують у суб'єкта установки на усвідомлений характер аналізу висунутих гіпотез, на проведення оцінювання кожної гіпотези за критеріями відповідності умовам, реальності втілення цього засобу, логічної обґрунтованості, відповідності суб'єктивному стану та ін. Критичний підхід до інформації та раціональний стиль аналізу припущень – підстави поширення рефлексивного досвіду, зривання рефлексивної компетентності.

Емпіричні дослідження дозволяють нам зрозуміти, які саме стратегії визначають характер рефлексивної активності на когнітивному рівні, «що обумовлює предметно-операційний рух думки в процесі пошуку рішення» [12, с. 100], визначаючи продуктивність процесу вирішення задач.

Висновки. Таким чином, нами була запропонована модель рефлексивної компетентності особистості на когнітивному рівні аналізу рефлексивного досвіду, що включає до свого складу чотири компоненти. Кожен із компонентів відповідає певному аспекту функціонування рефлексивного досвіду, а саме: когнітивному, операційному, емоційно-мотиваційному, поведінковому. Основними структурними елементами рефлексивної компетентності на цьому рівні ми вважаємо систему знань стосовно розв'язання рефлексивних задач, систему рефлексивних вмінь, що забезпечують їх вирішення, сформовані критерії оцінки ефективності рефлексивних актів та набуті рефлексивні стратегії розв'язання задач. У подальших дослідженнях нами будуть вирішені завдання операціоналізації цих компонентів, що дозволить перевірити висунуту модель рефлексивної компетентності особистості в низці емпіричних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Битюцкая Е.В. Трудная жизненная ситуация: критерии когнитивного оценивания / Е.В. Битюцкая // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 87–93. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psy.msu.ru/people/bitjutskaya/bitjutskaya2007.pdf>.
2. Битюцкая Е.В. Когнитивное оценивание трудной жизненной ситуации с позиции деятельностного подхода А.Н. Леонтьева / Е.В. Битюцкая // Вестник Московского университета. Серия 14 «Психология». – 2013. – № 2. – С. 40–56. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psydigest.ru/articles/?article=3285>.
3. Большунов А.Я. Динамика рефлексивных актов в продуктивной мыслительной деятельности / А.Я. Большунов, В.А. Молчанов, Н.М. Трофимов // Вопросы психологии. – 1984. – С. 117–124.
4. Дмитриева Т.В. Развитие рефлексии у студентов как педагогическая задача / Т.В. Дмитриева, Н.Е. Седова // Вестник Тюменского государственного университета, 2009. – № 5. – С. 33–42.
5. Ильясов И.И. Система эвристических приемов решения задач / И.И. Ильясов. – М. : Изд-во Российского открытого университета, 1992. – 140 с.
6. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Э. Кассирер. – М. : Гардарики, 1998. – 784 с.
7. Крюкова Т.Л. Роль когнитивного оценивания в психологическом совладании личности / Т.Л. Крюкова // Творческое наследие А.В. Брушлинского и О.К. Тихомирова и современная психология мышления. Тезисы докладов на научной конференции / отв. ред. В.В. Знаков, Т.В. Корнилова. – М. : Институт психологии РАН, 2003. – С. 86–89. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://jsulib.ru/Lib/Articles/973/199/>.
8. Кулюткин Ю.Н. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя / Ю.Н. Кулюткин, В.П. Бездухов. – Самара : СамГПУ, 2002. – 400 с.
9. Росина Н.Л. Условия и средства развития способности к рефлексии при подготовке к профессиональной деятельности / Н.Л. Росина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=9694#1>
10. Спиридонов В.С. Задачи, эвристики, инсайт и другие непонятные вещи / В.С. Спиридонов // Логос. – 2014. – Вып. 1. – С. 97–108.
11. Степин В.С. Философия науки и техники : [учебное пособие] / В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А. Розов. – М. : Гардарики, 1999. – 400 с.
12. Степанов С.Ю. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач / С.Ю. Степанов, И.Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1982. – № 1. – С. 99–104.
13. Татаурова К.М. Рефлексивные умения как фактор развития профессиональной компетентности учителя / К.М. Татаурова // Студенческий научный форум : V международная студенческая электронная научная конференция (15 февраля – 31 марта 2013 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2013/228/3341>.
14. Трунов Д.Г. Виды рефлексии: феноменологическое обоснование / Д.Г. Трунов // Вестник Пермского университета. Серия «Психология». – 2009. – № 2(28). – С. 47–58.
15. Фещенко Т.С. Методическая система подготовки учителя физики в рамках постдипломного образования выпускников технических вузов : дисс. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.02 / Т.С. Фещенко. – М., 2014. – 424 с.
16. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2004. – 384 с.
17. Lasarus R. Stress, appraisal and coping / R. Lasarus, S. Folkman. – New York : Springer, 1984. – 446 p.